

مطالعه تطبیقی معاونت در جرم در حقوق کیفری ایران، آمریکا و اسکاتلند

دکتر محمدحسن حسنی* - حمید علیزاده**

چکیده:

اشخاصی که بدون دخالت در عنصر مادی جرم در ارتکاب جرم مساعدت می‌نمایند، معاون جرم تلقی می‌شوند. به‌رغم اتخاذ سیاست مشترک در پذیرش مجرمیت معاونت در جرم، ضوابط آن در حقوق ایران، اسکاتلند و آمریکا متفاوت است. قانون مجازات اسلامی رویکرد عاریتی نسبی و مجازات خفیف‌تر را پذیرفته، درمقابل ضابطه مجرمیت در اسکاتلند و آمریکا برحسب وقوع جرم یا عدم آن متغیر است. با وقوع جرم رویکرد تساوی مجرمیت ولاً رویکرد مجرمیت معاون در قبال جرم ناقص تحریک یا تبانی در جرم حکومت دارد. در کیفیت عنصر مادی رویکردهای متفاوتی اتخاذ شده است. برای نمونه ترک فعل با داشتن وظیفه قانونی ممانعت از جرم تنها در اسکاتلند و آمریکا و مساعدت پس از ارتکاب جرم تنها در آمریکا از مصادیق معاونت در جرم تلقی می‌گردد. در اسکاتلند و آمریکا با وجود طرح مجرمانه مشترک آستانه رکن معنوی به بی‌احتیاطی تنزل می‌یابد. نوشتار حاضر با واکاوی مبنای این اختلاف رویکردها به‌نحو توصیفی - تحلیلی و با مطالعه کتابخانه‌ای، درصدد است وجوه افتراق و اشتراک معاونت در جرم در کشورهای مورد مطالعه را بیان نماید.

کلیدواژه‌ها:

معاونت در جرم، اصحاب جرم، تحریک به جرم، استعاره مجرمیت.

* استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه دامغان، سمنان، ایران

Email: m_hasani@du.ac.ir

** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، آذربایجان

Email: ha.alizadeh@urmia.ac.ir

غربی، ایران، نویسنده مسئول

مقدمه

وجود قانون کیفری عادلانه، نقش عمده‌ای در شناسایی مسئولیت کیفری اشخاص در اشکال جرم دارد. از این رو ضرورت تطبیق موضوعات با کشورهای پیش‌رو در این خصوص و نقاط قوت و ضعف قوانین را می‌توان شناخت و در رفع نارسایی‌ها کوشید.

میزان مسئولیت مداخله‌گران در ارتکاب جرم باتوجه‌به نقش و میزان خطری که در ارتکاب جرم دارند، معین می‌شود. ممکن است شخصی به‌تنهایی یا با همکاری دیگری مرتکب جرمی شود. در ارتکاب جرم با همکاری دیگری، هر یک از افراد نقش متفاوتی را در ارتکاب جرم ایفاء می‌نماید؛ بنابراین، هنگامی که بزه‌کار به‌تنهایی عملی را مرتکب می‌شود، مباشر^۱ یا مسبب انحصاری جرم محسوب می‌شود و زمانی که با همکاری دیگری مداخله در ارتکاب جرمی می‌نماید، می‌تواند از حداقل همکاری (مشاوره، تهیه وسایل جرم و تحریک) تا شرکت در عملیات اجرایی جرم باشد.^۲ اشخاصی که در وقوع رفتار مجرمانه نقش اصلی یا مستقیم دارند، اصطلاحاً مباشر، مرتکب اصلی یا شرکای جرم نامیده می‌شوند. درمقابل کسانی که در وقوع عنصر مادی جرم دخالت مستقیم نداشته، بلکه به‌نحوی مساعدت در آن می‌نمایند معاون یا همکار جرم محسوب می‌شوند.

از موضوعات مهم در حقوق کیفری کشور بحث معاونت در جرم است و همواره بحث‌های متعددی درخصوص میزان مسئولیت کیفری و مجازات معاونان جرم مطرح گردیده است. نظام‌های حقوقی رویکردهای متفاوتی در قبال معاونت در جرم در پیش گرفته‌اند. برخی رویکرد عاریتی و درمقابل برخی رویکرد استقلال در مجازات را پذیرفته‌اند. از سویی برخی رویکرد عاریتی نسبی به مانند ایران و برخی رویکرد عاریتی مطلق را پذیرفته‌اند. برخی نیز به مانند کشور اسکاتلند و آمریکا رویکرد جدیدی اتخاذ نموده‌اند. در این کشورها معاونت در جرم با عنوان همکاری در جرم و برابری مجازات معاون و مباشر جرم پذیرفته شده است که از علت‌های انتخاب این کشورها برای این پژوهش است. به‌علاوه انتخاب کشور آمریکا نیز از جهت داشتن حقوق پیشرفته و پژوهش‌های متعدد در این زمینه است. یکی دیگر از علت‌های انتخاب کشورهای مورد مطالعه عدم تطبیق معاونت در جرم با این کشورهاست. به دیگر سخن با این کشورها آن‌چنان که باید پژوهش تطبیقی صورت نگرفته است. به‌علاوه حمایت حقوق

1. Perpeteator

2. Fletcher, *Basic Concepts of Criminal Law*, 190.

کیفری اسکاتلند در حمایت از نظم عمومی به مانند مباشر دانستن معاون و تنزل آستانه رکن معنوی به بی‌احتیاطی از دیگر علل انتخاب این کشور برای مطالعه تطبیقی است. پرسش‌های که در این خصوص مطرح شده است: آیا اتخاذ رویکرد عاریتی قابل دفاع است یا مستقل؟ آیا اتخاذ مجازات برابر معاون و مباشر و جاهت دارد؟ آیا تنزل آستانه رکن معنوی به بی‌احتیاطی در دو کشور آمریکا و اسکاتلند قابل دفاع است؟ آیا رویکرد حقوق کیفری ایران در قبال معاونت در جرم کارآمد تلقی می‌شود؟ نوشتار حاضر با واکاوی معاونت در جرم و مبانی رویکردهای متفاوت پرداخته است تا با مقارنه و تطبیق این رویکردها معاونت در جرم را مورد بررسی قرار دهد.

۱- تعریف و ماهیت معاونت در جرم در کشورهای مورد مطالعه

در ذیل تعریف و ماهیت معاونت در جرم در کشور ایران، آمریکا و اسکاتلند مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۱- حقوق کیفری ایران

مقنن نظام حقوق کیفری ایران چه در قانون مجازات عرفی و چه در قانون مجازات اسلامی هیچ‌گاه تعریفی از معاونت در جرم ارائه نکرده است رویه مقنن همواره بیان مصادیق معاونت در جرم بوده است. لیکن، در یکی از آرای صادره از شعبه سوم دیوان عالی کشور، مقصود از معاون چنین بیان شده است: منظور از معاونان جرم، اشخاصی هستند که اقدامی در اصل عمل یا شروع آن نکرده باشند.^۳ حقوق دانان تعاریف مختلفی از معاونت در جرم ارائه نموده‌اند؛ «معاون جرم بدون اجرای جرم منتسب به مباشر وقوع آن را تسهیل یا مباشر به سوی آن برانگیزد.»^۴ یا برخی معاون جرم را بدون دخالت استناد عنصر مادی به مباشر یا دیگر شرکای جرم بیان داشته‌اند.^۵ به نظر می‌رسد معاون در حقوق کیفری ایران تحریک یا تسهیل بدون مداخله در عنصر مادی با دیگری برای اقدام مجرمانه مشترک است. به سخنی دیگر، در ارتکاب رفتار مجرمانه ممکن است یک یا چند نفر مداخله نمایند. اشخاصی که در وقوع رفتار مجرمانه نقش اصلی یا مستقیم دارند، اصطلاحاً مباشر، مرتکب اصلی یا شرکای جرم نامیده

۳. شعبه سوم دیوان عالی کشور در رأی شماره ۲۴۱۶-۲۸/۱۰/۱۳۱۷

۴. اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ۹۵-۹۴.

۵. گلدوزیان، حقوق جزای عمومی ایران، ۳۹۱.

می‌شوند. در مقابل کسانی که در وقوع عنصر مادی جرم دخالت مستقیم نداشته، بلکه به‌نحوی مساعدت در آن می‌نمایند معاون یا همکار جرم محسوب می‌شوند. بنابراین مداخله در جرم ممکن است به‌نحو مباشرت، مشارکت یا معاونت در جرم باشد. در حقوق آمریکا با اجتناب از تفکیک بین مشارکت و معاونت در جرم برای توصیف مداخله دو یا چند نفر در رفتار مجرمانه از عنوان همکاری در جرم استفاده می‌شود.

۱-۲- حقوق کیفری آمریکا

در حقوق کیفری آمریکا ما برای مسئول شناختن اشخاصی که به ارتکاب جرمی کمک می‌کنند از اصطلاح معاونت در جرم^۶ استفاده نموده‌اند. به مرور زمان این اصطلاح دستخوش تغییر شد و دو اصطلاح مستقل جایگزین آن شد که در ذیل بیان می‌شود:

نخست، همکار در جرم که با کلمه (Accomplice) شناخته می‌شود. از این منظر، همکار در جرم کسی است که دیگری را در ارتکاب جرم کمک می‌کند؛ دوم، همکار مجرم که با کلمه (Accessory) شناخته می‌شود؛ یعنی کسی که بعد از ارتکاب جرم به مجرم کمک می‌کند تا از اجرای عدالت و تحمل مجازات جلوگیری کند. بنابراین، در این نظام کیفری معاون جرم به عبارت Accessory before the Fact و Accessories after the Fact تقسیم می‌شود. معاونت قبل از جرم به این معناست که کسی بدون حضور در صحنه جرم و مشارکت در عملیات اجرای جرم، نقش فرعی و ثانوی دارد و حالت دوم به‌معنای این است که پس از ارتکاب جرم به مباشر اصلی در فرار یا پنهان نمودن او از دستگیری و مجازات کمک نمایند.^۷

در آمریکا برخلاف ایران، اقداماتی که به‌طور کلی به‌منظور جلوگیری از اجرای عدالت کیفری درباره مجرمین انجام می‌شود، تحت عنوان معاونت پس از وقوع جرم، مستقلاً جرم‌انگاری گردیده است.

۱-۳- حقوق کیفری اسکاتلند

ممکن است شخصی به تنهایی یا با همکاری دیگری مرتکب جرمی شود. در ارتکاب جرم با همکاری دیگری هر یک از افراد نقش متفاوتی را در ارتکاب جرم ایفاء می‌نمایند؛ نقش مزبور

6. Aiding and Abetting

7. Samaha, *Criminal Law*, 208.

مشمول بر تحریک به جرم، ارائه کمک‌های فنی مانند تهیه اسلحه یا کلید یا مشارکت عملی در ارتکاب جرم می‌باشد. در این صورت ولو آنکه تنها یک نفر از آنها نقش اصلی را در ارتکاب جرم داشته باشد، هر یک از آنها به‌طور یکسان در قبال جرم ارتكابی مسئول خواهند بود. در حقوق اسکاتلند برای توصیف این نوع مسئولیت از اصطلاح خاصی^۸ استفاده می‌شود. همکاری در جرم^۹، مشارکت در جرم^{۱۰} یا مسئولیت تبعی^{۱۱} از دیگر اصطلاحاتی است که برای توصیف این نوع مسئولیت استفاده می‌شود.^{۱۲}

بنابراین، ماهیت معاونت در جرم در ایران متفاوت از مشارکت در جرم است. لیکن در حقوق کیفری آمریکا و اسکاتلند کلیه همکاران جرم یکسان انگاشته می‌شوند و تفاوتی در درجه همکاری وجود ندارد. حقوق کیفری ایران معاونت در جرم را از مشارکت تفکیک نموده و برای آنها شرایط و اوضاع و احوال خاصی پیش‌بینی نموده است. این در حالی است که کشور اسکاتلند معاونت را به‌مثابه همکاری در جرم در نظر گرفته است و اعمال و شرایط مشارکت در جرم را بر معاون جرم اعمال می‌نماید. به‌علاوه در آمریکا معاونت را به قبل و بعد از جرم تفکیک نموده و تنها اعمال مادی معاونت به مانند تحریک یا تشویق را برای مسئولیت کیفری کافی دانسته است. به‌طور کلی معاونت یا همکاری در جرم در حقوق ایران، اسکاتلند و آمریکا به اقدامات مساعدت‌آمیزی اطلاق می‌گردد که به‌نحوی از انحاء قبل یا حین ارتکاب جرم رخ می‌دهند.

۲- مجرمیت معاونت در جرم

در ارتباط با مسئولیت کیفری معاون جرم پرسش‌های مطرح می‌شود که آیا معاونت در جرم مستقل یا عاریه‌ای است؟ آیا اعمالی که معاون جرم انجام می‌دهد، به‌تنهایی جرم خاص و مجازات مستقلی بر آن بار می‌شود؟ آیا معاون جرم به‌تبع مباشر جرم می‌بایست مجازات شود؟ از دو رویکرد مجرمیت مستقل و استعاره‌ای کدام‌یک نظم عمومی و عدالت کیفری را تضمین می‌کنند؟ در پاسخ به این پرسش‌ها اندیشمندان حقوق جزا رهیافت‌های مختلفی را ارائه داده‌اند.

8. Art and Part Guilt

9. Complicity in Crime

10. Accession to Crime

11. Ancillary Responsibility

12. Smith and Sheldon, *Scots Criminal Law*, 67.

۲-۱- مجرمیت استعاره‌ای

برخی حقوق‌دانان معاونت را به‌عنوان جرم مستقل نپذیرفته‌اند بلکه معتقدند برای اینکه عمل معاون قابل مجازات باشد، باید اعمال خاصی که در قانون جزا پیش‌بینی شده است از ناحیه معاون به‌منظور مساعدت به مباشر اصلی به منصفه ظهور برسد؛ و تنها زمانی مجازات معاون جرم امکان‌پذیر است که عمل ارتكابی مباشر، جرم و قابل مجازات باشد. با این توجیه مبنای مجرمیت معاون جرم را به‌تبع مجرم اصلی و تحت عنوان مجرمیت عاریه‌ای بیان می‌کنند. درمقابل برخی دیگر از حقوق‌دانان باتوجه‌به میزان حالت خطرناکی معاون در همکاری و مساعدت برای ارتكاب جرم، خواه به‌صورت دخالت مستقیم یا غیرمستقیم، معاونت را به‌عنوان جرم مستقل و نه عاریه‌ای می‌شناسند.^{۱۳} بنابراین، معاونت در جرم، جرم مستقلی نیست، بلکه جرم بودن معاونت تابع وصف مجرمانه رفتار اصلی است.^{۱۴}

معنای تبعیت مجرمیت معاون از مجرم اصلی، این نیست که بعد از انجام جرم معاونت حتماً باید مرتکب اصلی محکوم شود، سپس معاون نیز به‌تبع او مجازات گردد؛ بلکه اعمال مجازات درخصوص معاون متوقف بر محکومیت مجرم اصلی نبوده، بلکه به مجرد قابل مجازات بودن فعل اصلی، معاون نیز به‌عنوان یک مجرم محاکمه و مجازات خواهد شد، اگرچه به عللی مانند مرگ، فرار، جنون و ... مجرم اصلی محاکمه و مجازات نشود. ایراداتی بر این رویکرد وارد هست. یک، بدون محکومیت مباشر جرم وقوع جرم معاون قابل تعقیب و مجازات نیست؛ دوم، معاون جرم به همان اندازه مباشر اصلی جرم خطرناک است. بنابراین، از حیث خطر اجتماعی می‌بایست مسئولیت معاون مستقل از مباشر مادی باشد؛ سوم، در جرایم حق‌الهی به‌دلیل عدم‌پذیرش حکم غایبی تا زمان حضور مباشر جرم امکان تعقیب معاون وجود ندارد. این نارسایی‌ها موجب شده است تا دو کشور آمریکا و اسکاتلند رویکرد استقلال در مجرمیت را بپذیرند.

۲-۲- مجرمیت مستقل

استقلال در مجرمیت به این مفهوم است که وقتی چند نفر در جرمی شرکت می‌کنند و مرتکب آن می‌شوند، به تعداد آنها جرایم مستقل داریم. لذا در این رویکرد تفکیک و تمییز

۱۳. ولیدی، شرح و بایسته‌های قانون مجازات اسلامی، ۱۸۵.

۱۴. اردبیلی، حقوق جزای عمومی، ۹۷.

مجرمین اصلی از معاونین معنا ندارد و می‌بایست مسئولیت هر یک را جدا از دیگری مورد واکاوی قرار گیرد. در حقوق کیفری ایالات متحده، معاونین و مباشرین جرم به یک اندازه مسئولیت داشته، در معرض محکومیت به مجازات‌های یکسانی هستند. در این نظام کیفری معاونت به نحو مستقل پیش‌بینی شده است. در واقع چون تعریف ارائه شده از مباشرت و معاونت در جرم، و معایب تبعی بودن دارای انسجام و کارایی لازم نبوده، بهترین راه حل را این دیده‌اند که تفکیک میان مباشر و شریک جرم از یک سو و معاون جرم از سوی دیگر را آن‌چنان کمرنگ سازند که در نتیجه نهایی پرونده تأثیری نداشته باشد.^{۱۵} اگر مبنای مجازات هر کس به میزان مسئولیتش در ارتکاب جرم تعیین شود. دیگر معاونت به خودی خود جرم نیست و مفهوم معاونت به صورت انتزاعی و مجرد قابل تصور نخواهد بود. حقوق دانان آمریکا در توجیه برابری مجازات معاون و مباشر، مسئولیت ناشی از فعل غیر^{۱۶} را مطرح نموده‌اند. این آموزه بیان می‌دارد فرد به خاطر افعال ارتكابی توسط دیگران مسئول شناخته می‌شود گویی خود اوست که مرتکب جرم اصلی می‌شود.^{۱۷}

در حقوق کیفری اسکاتلند معاونت در جرم به مثابه همکاری در جرم است. با توجه به وجود درجات مختلفی از همکاری در جرم، پیش‌بینی مسئولیت یکسان برای تمامی همکاران در جرم ممکن است بسیار ناعادلانه باشد. برای نمونه عمل فردی که صرفاً برای هشدار دادن خطر حضور پلیس دیده‌بانی می‌نماید به نظر می‌رسد از قابلیت سرزنش کمتری نسبت به کسی برخوردار باشد که عملاً مرتکب سرقت به عنف می‌شود. همچنین شخصی که برای حمله و به قتل رساندن دیگری اطلاعات مربوط به زمان و مکان رفت و آمد بزه‌دیده را در اختیار دیگری قرار می‌دهد ممکن است از قابلیت سرزنش کمتری نسبت به عمل کسی برخوردار باشد که عملاً با مضروب نمودن بزه‌دیده او را به قتل می‌رساند. البته چنین دیدگاهی ممکن است از این جهت که توجه شایسته به خطرات اجتماعی همکاری در جرم نمی‌نماید، قابل انتقاد باشد.

شخصی که دیگری را برای ارتکاب جرم راهنمایی می‌کند عملاً به نحو یکسان با مرتکب آن جرم تهدید برای جامعه به شمار می‌آید. به عبارتی دیگر فردی که مواد منفجره را در اختیار تروریست قرار می‌دهد به اندازه خود تروریست خطرناک است؛ بنابراین به خاطر خطر اجتماعی

15. Ohlin, *Co-Perpetration: German Dogmatic or German Invasion? The Law and Practice of the International Criminal Court: A Critical Account of Challenges and Achievements*, 519.

16. Vicarious Liability

17. Fletcher, op.cit. 192.

که همکاری در جرم ایجاد می‌نماید کلیه همکاران در جرم مسئول شناخته می‌شوند و علت آن نیز نقش مثبتی است که آنها در ارتکاب جرم ایفاء می‌نمایند.^{۱۸}

رویکرد حقوق ایران، اسکاتلند و آمریکا از حیث چگونگی جرم‌انگاری معاونت در جرم متفاوت می‌باشد. قانونگذار ایران بر مبنای اصل استعاره مجرمیت به اعتبار وقوع جرم اصلی معاونت در آن را جرم می‌شناسد. البته جرم‌انگاری مستقل معاونت در جرم به تصریح مقنن و به صورت کاملاً استثنائی و محدود در حقوق ایران پذیرفته شده است. رویکرد اسکاتلند و آمریکا حسب آنکه جرم اصلی رخ دهد یا خیر متغیر می‌باشد: چنانچه جرم اصلی واقع شود، مسئولیت کیفری معاون در قبال جرم اصلی با مسئولیت کیفری مرتکب آن یکسان خواهد بود. در صورت عدم وقوع جرم اصلی ممکن است معاون در قبال جرایم ناقص و مستقل تحریک یا تبانی در جرم واجد مسئولیت کیفری خفیف‌تر شناخته شود. به علاوه برخلاف ایران و اسکاتلند، اغلب ایالت‌های آمریکا معاونت پس از وقوع جرم را مستقلاً جرم‌انگاری و مجازات خفیف‌تر از جرم اصلی برای آن مقرر داشته‌اند. بنابراین، در دو کشور آمریکا و اسکاتلند معاونت در جرم به نحو مستقل پذیرفته شده است. ایراداتی که در ذیل عاریتی بودن معاونت در جرم بیان شد، بیانگر آن است که این رویکرد قابل دفاع نیست. از این رو کشورهای پیش‌رو در این زمینه به مانند این دو کشور و کشور فرانسه نیز رویکرد مستقل را در پیش گرفته‌اند.^{۱۹}

۳- ارکان متشکله معاونت در جرم

در این گفتار عنصر قانونی و شرایط تحقق عنصر مادی و معنوی معاونت در جرم برای ایجاد مسئولیت کیفری بیان می‌شود. در ذیل این شرایط در سه نظام کیفری مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۳-۱- از منظر قانونی

در ماده ۱۲۶ قانون مجازات ایران آمده است: اشخاص زیر معاون جرم محسوب می‌شوند: الف - هر کس دیگری را ترغیب، تهدید، تطمیع، یا تحریک به ارتکاب جرم کند یا با دسیسه و فریب یا سوءاستفاده از قدرت، موجب وقوع جرم گردد؛ ب - هر کس وسایل ارتکاب جرم را

18. Smith and Sheldon, op.cit. 67.

۱۹. نک: سید محمود مجیدی، «راهکارهای تأمین جرم‌انگاری توسعه‌گرا در حقوق کیفری»، پژوهشنامه حقوق کیفری ۱۸(۱) (۱۳۹۶)، ۲۷۲-۲۷۰.

بسازد یا تهیه کند یا طریق ارتکاب جرم را به مرتکب ارائه دهد؛ پ - هرکس وقوع جرم را تسهیل کند. تبصره این ماده شرط تحقق معاونت را وحدت قصد و تقدّم یا اقتران زمانی بین رفتار معاون و مرتکب دانسته است.

مطابق ماده ۸ قانون ۱۸۶۱ اسکاتلند معاون جرم به طور کلی دارای همان مسئولیت کیفری است که مرتکب اصلی جرم دارد. زیرا در ماده ۸ آمده است که چنین شخصی می‌بایست به‌مثابه مرتکب اصلی جرم، محاکمه، کیفرخواست و مجازات شود. میزان دخالت هر فرد در جرم معمولاً به هنگام تعیین مجازات در نظر گرفته می‌شود (مگر در مواردی که مجازات جرمی مثل قتل عمد ثابت باشد)، اما از نقطه نظر حقوق، کمک یا تشویق دیگری به ارتکاب جرم می‌تواند همان مجازاتی را داشته باشد که ارتکاب جرم اصلی دارد. به‌علاوه ماده ۲۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۹۹۵ اسکاتلند مقرر داشته: ۱- اشخاصی که مقررات قانونی را نقض نمایند ولو آنکه تحت عنوان همکاری با هدف مشترک باشند، محکوم و مجازات می‌شوند؛ ۲- صرف نظر از بند یک ماده فوق‌الذکر یا هر مقرر قانونی مشابه این بند، هرکس به دیگری در ارتکاب جرمی برخلاف مقررات مساعدت نماید، مشاوره دهد، وسایل یا امکانات آن را فراهم نماید یا او را تحریک نماید جز در صورتی که برخلاف آن تصریح شده باشد محکوم به مجازات همان جرم می‌باشد.

قانون جزای نمونه: ماده ۲،۰۶ مقرر داشته: یک شخص هنگامی معاون جرم محسوب می‌شود که با قصد کمک به ارتکاب جرم یا تسهیل آن دیگری را تشویق به ارتکاب جرم نماید یا در برنامه‌ریزی برای ارتکاب جرم یا در ارتکاب به جرم به دیگری یاری رساند یا موافقت به یاری رساندن کند یا شروع به یاری رساندن نماید یا با وجود تکلیف قانونی برای پیشگیری از جرم اقدام متعارفی را به این منظور به‌عمل نیاورد یا قانون صراحتاً رفتار او را همکاری در جرم شناخته باشد.

قانون جزای نمونه به تفکیک کامن‌لایی مباشرت در جرم و معاونت پیش از ارتکاب جرم خاتمه داده است. تمامی اعمالی که مباشرت و معاونت در جرم محسوب می‌شوند، عنوان همکاری در جرم به خود می‌گیرند.^{۲۰}

با مقایسه مواد فوق‌الذکر درمی‌یابیم که به‌نحو کلی هر سه کشور مورد مطالعه به‌نوعی معاونت در جرم را تبیین نموده‌اند. با این تفاوت که حقوق کیفری آمریکا و اسکاتلند از عنوان

«همکار» جرم به جای «معاون» جرم استفاده نموده‌اند. مقررات آمریکا و اسکاتلند مشابه یکدیگر در خصوص مجازات یکسان معاون و مباشر جرم است. حال آنکه علت این امر حمایت از نظم عمومی است. و این در حالی است که در حقوق ایران مجازات معاون خفیف‌تر از مباشر جرم است. غالباً قاعده کلی این است که اشخاص برطبق میزان مسئولیت کیفری‌شان مجازات شوند. به دیگر سخن مجازات معاون به علت مسئولیت کمتر مستحق مجازات خفیف‌تر است. لیکن نه در همه جرایم، بلکه در جرایم مبتنی بر اقدامات مجرمانه مشترک و سازمان‌یافته به دلیل حمایت از نظم عمومی و آثار جنایی مخرب این قبیل جرایم مجازات برابر پذیرفته شده است. بنابراین هر سه کشور مورد مطالعه با نارسایی‌های مواجه هستند. کشور ایران به دلیل پذیرش مجازات خفیف‌تر در همه جرایم و کشور آمریکا و اسکاتلند به علت پذیرش مجازات برابر معاون و مباشر جرم در همه جرایم با این نارسایی‌ها مواجه هستند.

۲-۳- شرایط تحقق عناصر مادی جرم

برای تحقق معاونت در جرم شرایطی لازم است که در ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۲-۳- جرم بودن رفتار ارتكابی

نخستین شرط تحقق معاونت آن است که رفتار مباشر جرم باشد. باتوجه به ماده ۱۲۶ ق.م.ا. ۱۳۹۲ معاونت هنگامی محقق می‌شود که موجب وقوع جرم شود. در قانون مجازات اسلامی جرم به هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل اطلاق می‌شود که در قانون برای آن مجازات معین شده باشد. اعمال ارتكابی معاون به دلیل پذیرش نظام استعاره‌ای منوط به جرم بودن فعل اصلی توسط مباشر مادی است؛ بنابراین، جرم بودن فعل اصلی شرط اولیه معاونت به حساب می‌آید.^{۲۱} شرط معاونت در جرم در حقوق کیفری اسکاتلند وقوع افعال مادی که مشتمل بر چهار نوع رفتار مستقل می‌باشد: مساعدت یا تشویق حین ارتكاب جرم^{۲۲}، مساعدت یا تشویق پیش از وقوع جرم^{۲۳}. شرط معاونت در جرم در حقوق کیفری آمریکا وقوع افعال مادی جرم است و لازم نیست که جرم اصلی رخ دهد. زیرا در این کشور معاونت به نحو مستقل جرم‌انگاری شده و در صورت وقوع جرم رویکرد مسئولیت یکسان و آلاً مسئولیت در قبال جرم ناقص تحریک یا تبانی اعمال می‌شود.

۲۱. اصغری، رضائی، «معاونت در جرم از منظر فقه و حقوق جزای ایران، افغانستان و مصر»، ۷۳-۵۱.

۲۲. Aiding and Abetting

۲۳. Counselling or Procuring

۳-۲-۲- وقوع جرم اصلی

شرط دیگر تحقق معاونت وقوع جرم اصلی است. اصولاً معاونت در جرم، مقید به حصول نتیجه است. لذا از این رو، چنانچه کسی به هر طریقی دیگری را به ارتکاب جرم یاری و همدستی نماید، لیکن از ناحیه مباشر یا شریک جرم عملی سر نزند معاونت محقق نشده است.^{۲۴} جرم بودن فعل مباشر مادی تنها شرط معاونت محسوب نمی‌شود، بلکه مباشر مادی می‌بایست شروع یا جرم ارتكابی را انجام دهد. البته این شرط تنها در حقوق کیفری ایران صادق است اما در دو کشور اسکاتلند و آمریکا این شرط منتفی است.

معاونت در یک جرم، فعلی است که با انجام رفتار مادی یا غیرمادی به یکی از صورت‌های مذکور در ماده ۱۲۶ محقق می‌گردد. بنابراین صرف ترک فعل، بدون آنکه با رفتاری که محرک مرتکب است، همراه باشد، معاونت قلمداد نمی‌شود. مجرم باید با اقداماتی که تأثیر روانی در مرتکب دارد مانند تشویق و ترغیب، تهدید و برانگیختن مرتکب اصلی به هر صورت و یا راهنمایی وی برای چگونگی استفاده از ابزار جنایت و یا مراقبت از بزهکار و کشیک دادن و هر نحو تسهیل در وقوع جرم و یا اقدامات مادی مانند تهیه وسایل جنایت از قبیل اسلحه، طناب و آلت ضرب و جرح در جرم دخالت کند. شعبه پنجم دیوان عالی چنین مقرر می‌دارد: سکوت و عدم اقدام به جلوگیری از ارتکاب بزه را نمی‌شود معاونت تلقی کرد؛ بنابراین اگر کسی در حضور دیگری مرتکب قتل شود و شخص حاضر با امکان جلوگیری سکوت اختیار کند، شخص حاضر مستوجب هیچ‌گونه مجازاتی نیست.^{۲۵}

در حقوق جزای آمریکا، رویه قضایی، ترک فعل را در یک مورد معاونت در جرم، محسوب و مجازات می‌کند و آن این است که فردی با داشتن وظیفه قانونی از انجام عمل جلوگیری از ارتکاب جرم و دستگیری مجرم خودداری ورزد. در بند سه ماده ۵۶-۲ مقرر می‌دارد، فردی همدست دیگری در ارتکاب جرم محسوب می‌شود که با داشتن وظیفه قانونی برای جلوگیری از ارتکاب جرم از انجام تلاش مناسب برای ممانعت از چنین عملی قصور ورزد و ترک فعل کند.^{۲۶}

درجه همکاری در هدف مشترک می‌تواند از مساعدت یا مشاوره تا همکاری کامل در انجام رکن مادی یا رفتار مجرمانه تعمیم یابد. در حقوق کیفری آمریکا برخلاف ایران تحریک

۲۴. آقایی جنت‌مکان، حقوق کیفری عمومی، ۵۷.

۲۵. رأی شماره ۲۵۰۴-۰۶-۱۱/۱۳۱۷.

26. Sherif, "The Mens Rea of Accomplice Liability: Supporting Intentions," 467.

به جرم از مصادیق معاونت محسوب نمی‌شود. لکن تحریک به جرم به نحو مستقل جرم‌انگاری شده است. بند دوم ماده ۲,۰۶ قانون جزای نمونه مصادیق همکاری در جرم را احصاء می‌نماید. مطابق پاراگراف (A) شخص باید مرتکب یکی از رفتارهای مقرر در این پاراگراف به قصد مساعدت یا تسهیل ارتکاب جرم گردد. مطابق پاراگراف (B) چنانچه رفتار شخصی به تصریح مقررات برای تحقق همکاری در جرم باشد رفتار او را می‌توان همکاری در جرم قلمداد نمود. قانون جزای نمونه بر این اصل تأکید می‌نماید که مسئولیت کیفری مبتنی بر رفتار است، اما در مواردی که رفتار مجرمانه را فردی دیگری انجام می‌دهد نیز این اصل جاری می‌گردد. مطابق قانون جزای نمونه، مجازات افرادی که در ارتکاب جرم همکاری می‌نمایند با مجازات مرتکب اصلی جرم یکسان است. اکثر ایالت‌ها معاونین جرم را مباشر جرم تلقی می‌نمایند. از این رو، آنها را در قبال همان جرمی که مجرم اصلی انجام داده است، مسئول می‌شمارند. تمایز کامن‌لایی همکار در جرم و مرتکب جرم نسخ شده است.

در قانون ایالت نیوهمپشایر^{۲۷} مقرر شده است: همکاری در جرم هنگامی محقق می‌شود که شخصی با قصد مساعدت یا تسهیل ارتکاب جرم، فردی را تحریک به آن نماید یا در طراحی یا ارتکاب آن به او کمک نماید یا قبول کند که کمک نماید یا شروع به کمک به او نماید.

در حقوق کیفری اسکاتلند صرف حضور ممکن است موجب مسئولیت کیفری ناشی از همکاری در جرم شود. در پرونده بونار^{۲۸} دادگاه رأی به مسئولیت ناشی از همکاری در جرم توسط مأمور پلیسی داد که در حضور او مأمور پلیس زیردست او مرتکب جرم ایراد ضرب عمدی شد. در پرونده اکس پارت^{۲۹} تکلیف کارمند به ممانعت از سرقت اموال کارفرما موجب مسئولیت ناشی از همکاری او در جرم شد. در تعدادی از پرونده‌ها^{۳۰} دادگاه‌ها پذیرفته‌اند که مالک اتومبیل ممکن است معاون جرم رانندگی ارتكابی توسط فردی شود که در حضور او با اتومبیلش رانندگی می‌نماید؛ مشروط به آنکه در پیشگیری از ارتکاب این جرم کوتاهی کرده باشد.

در حقوق اسکاتلند این امکان وجود دارد که علی‌رغم برائت مرتکب اصلی جرم همکار او

27. New Hampshire

28. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Bonar v. Macleod 1983.

29. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Ex parte Parker 1957.

30. Du Cros v. Lambourne 1907; Harris 1964; Crampton v. Fish 1970; Rabie v. Faulkner 1940; Dennis v. Plight 1968; See also Lanham, D, Control and accomplices, Crim L R, 1970, P. 454.

دارای مسئولیت کیفری شناخته شود. در پرونده یانگ^{۳۱} اتهام تجدیدنظرخواه ارتکاب جرم کلاهبرداری در معاملات با شرکت بود. مدیران این شرکت از اتهام مزبور تبرئه شدند و دادگاه رأی داد که در چنین شرایطی امکان محکومیت تجدیدنظرخواه وجود ندارد زیرا وی مدیر شرکت نبوده و به تنهایی نمی‌توانسته که مرتکب این جرم شود؛ بنابراین مسئولیت او کاملاً تابع مسئولیت همکارش بوده است. به‌عکس در پرونده کاپانو^{۳۲} علی‌رغم آنکه همکار تجدیدنظرخواه از اتهام انتسابی تبرئه گردیده بود اما تجدیدنظرخواه محکوم شد.

۳-۲-۳- تقدّم یا اقتران زمانی فعل معاون جرم

افعال ارتكابی معاون لازم است پیش از وقوع جرم اصلی یا هم‌زمان با آن باشد. در غیر این صورت معاونت محسوب نمی‌شود. تبصره ماده ۱۲۶ نیز بر همین امر تأکید دارد. از این رو، معاون لازم است پیش از وقوع جرم اصلی یا هم‌زمان با آن به مباشر مادی جرم مساعدت نماید. در برخی موارد کمک یا مساعدت به مباشر مادی جرم در حقوق کیفری ایران به‌نحو مستقل جرم‌انگاری شده است. (مواد ۵۵۳ و ۵۵۴ ...) در حقوق کیفری آمریکا معاونت بعد از وقوع جرم پذیرفته شده است. لیکن در حقوق کیفری اسکاتلند پذیرفته نشده است. در پرونده مارتین^{۳۳} در سال ۱۹۸۹ مقرر شد همکاری در جرم نمی‌تواند بعد از ارتکاب جرم تحقق یابد. فردی وکیل خود را از دخالتش در یک حادثه رانندگی و عدم گزارش آن به پلیس مطلع می‌نماید. مشاوره و راهنمایی موکل از جانب وکیل در خصوص عدم گزارش جرم به پلیس از مصادیق مساعدت در ارتکاب جرم محسوب نمی‌شود و موجب مسئولیت وکیل نخواهد بود؛ زیرا مسئولیت نمی‌تواند بعد از ارتکاب جرم رخ دهد.

در کامن‌لا معاونت بعد از وقوع به‌مثابه همکاری در جرم اصلی محسوب می‌شود. با وجود این اغلب ایالت‌ها در حال حاضر معاونت بعد از وقوع جرم را مستقل از جرم اصلی شناخته و برای آن مجازات خفیف‌تری پیش‌بینی نموده‌اند.^{۳۴}

معاونت بعد از وقوع جرم هنگامی رخ می‌دهد که شخصی پس از ارتکاب جرم و به قصد جلوگیری از دستگیری یا تعقیب یا مجازات مجرم در قبال آن جرم به او کمک نماید یا او را مخفی نماید، یا به او از وجود چنین خطری آگاهی و هشدار دهد.^{۳۵}

31. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Young v. H M Adv 1932.

32. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Capuano v. H M Adv 1984.

33. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Martin v. Hamilton 1989.

34. N.H. Rev. Stat. Ann. 626:8.

35. Wallace and Roberson, op.cit. 80.

هنگامی فرد به معاونت بعد از وقوع جرم محکوم می‌شود که: نخست، قبلاً جرمی ارتکاب یافته باشد؛ دوم، به مرتکب آن جرم کمک نماید یا او را مخفی سازد یا به او درمورد خطرات موجود آگاهی و هشدار دهد؛ سوم، قصد جلوگیری از دستگیری، تعقیب، محکومیت، یا مجازات مرتکب آن جرم باشد.^{۳۶}

همکاری با مجرم؛ ماده ۲۴۲.۳ قانون جزای نمونه:

رفتار اشخاص در صورتی همکاری با مجرم شناخته می‌شود که بعد از وقوع جرم و با قصد ممانعت از دستگیری فرد یا برای جلوگیری از اقدامات قانونی علیه او، او را مخفی کنند یا برای اجتناب از دستگیری به او مساعدت نموده یا امکاناتی برای او فراهم نمایند یا مدارک یا شواهد یا اطلاعاتی را کتمان نموده یا از بین ببرند یا نسبت به خطرات موجود به او هشدار دهند یا اطلاعات خلاف واقعی را به مأمور پلیس ارائه نمایند. این ماده راجع به اقدامات خاصی است که برای جلوگیری از دستگیری، تعقیب کیفری یا مجازات فردی انجام می‌شود. این ماده شامل جرایم کامن لایی همکاری بعد از وقوع جرم می‌شود اما لازم نمی‌داند که چنین همکاری مربوط به آن جرم باشد.^{۳۷} مجازات همکاری بعد از وقوع جرم خفیف‌تر از مجازات ارتکاب جرم اصلی می‌باشد؛ یعنی جرمی که برای جلوگیری از کشف آن با مرتکب آن همکاری شده است.

رویکرد دولت مرکزی ایالات متحده (دولت فدرال) بسیار شبیه و نزدیک به قانون جزایی نمونه است؛ زیرا دولت فدرال تفکیک میان همکار بعد از وقوع جرم و مرتکب جرم را نسخ نموده و در حال حاضر مرتکبان هر یک از این اعمال را مسئول قلمداد می‌نماید. قانون فدرال همکاری بعد از وقوع جرم را مستقل از جرم اصلی جرم‌انگاری می‌نماید.^{۳۸} در رویکرد کامن لایی محکومیت کیفری همکاری بعد از وقوع جرم منوط به محکومیت مرتکب جرم اصلی می‌باشد. بر اساس رأی دادگاه عالی سابقه تقنینی ماده ۲ فصل هجدهم قانون فدرال حاکی از آن است که کنگره قصد تعقیب کسانی را دارد که در جرایم مربوط به دولت فدرال

36. Ibid, 81.

37. See: Perkins, "Parties to Crime," 581.

38. 8U.S.C.2 reads follows: Accomplice (principal)

a) Whoever commits an offence, or aides, abets, counsels, command, induces or procures its commission ...

b) Whoever willfully causes an act to be done which if directly performed by him or another would be an offence.

18U.S.C.3 reads follows :

Accessory (after the fact)

Whoever, knowing that an offence has been committed, receives, comforts, or assists the offender in order to hinder or prevent his apprehension, trial or punishment.

معاونت می‌نمایند ولو آنکه مرتکب جرم اصلی تبرئه شده باشد.^{۳۹}

در ایالت کلرادو^{۴۰} این‌گونه مقرر شده است:

معاونت بعد از وقوع جرم هنگامی محقق می‌شود که شخصی به قصد جلوگیری یا تأخیر یا ممانعت از کشف جرم، بازداشت، دستگیری، تعقیب، محکومیت، یا مجازات فردی به‌خاطر ارتکاب جرم به او کمک نماید. با این‌حال در بسیاری از ایالت‌ها در خصوص معاونت بعد از ارتکاب جرم لازم است: نخست، جرمی قبلاً ارتکاب یافته باشد. وقوع جرم باید اثبات شده باشد، برای محکومیت متهم به معاونت بعد از وقوع جرم لازم نیست مرتکب جرم اصلی گناهکار شناخته شود؛ دوم، به مجرم اصلی کمک شود یا وی اغوا شود یا نسبت به خطرات موجود به وی هشدار داده شود.

تمامی این اعمال می‌بایست پس از تکمیل جرم اصلی انجام شود. گاهی مواقع تصمیم‌گیری در مورد اینکه آیا اعمال متهم از حیث زمان انجام آن همکاری در ارتکاب جرم محسوب می‌شود یا پس از ارتکاب جرم اصلی رخ داده است، مشکل خواهد بود. چنانچه معاونت متهم در خلال ارتکاب جرم باشد، همکاری در جرم محسوب خواهد شد. اگر متهم با علم به اینکه فردی مرتکب جرمی شده، به او کمک نماید تا فرار کند محکوم به معاونت بعد از وقوع جرم خواهد شد.^{۴۱} وجود دو نوع قصد ضروری است. نخست، آگاهی متهم از اینکه به کسی کمک می‌نماید که جرمی را مرتکب شده است؛ دوم، کمک متهم به قصد جلوگیری از اجرای عدالت در مورد مجرم اصلی باشد.^{۴۲} اگر شخصی از وقوع جرمی مطلع باشد و وظیفه‌ای برای گزارش آن نداشته باشد، در این صورت خودداری از گزارش وقوع جرم، معاونت بعد از وقوع جرم شمرده نخواهد شد. چنانچه متهم انگیزه خیرخواهانه داشته باشد، تحت عنوان معاونت بعد از وقوع جرم قابل تعقیب نمی‌باشد. در پرونده‌ای^{۴۳} محکومیت متهم به معاونت بعد از جرم نقض شد؛ زیرا برای دادگاه محرز شد که قصد متهم از انتقال بزه‌دیده تجاوز به عنف، به خارج از آن ایالت برای وضع حمل و حفظ آبروی آن دختر بوده است و نه مخفی نمودن جرم تجاوز به عنف.^{۴۴}

از منظر رکن مادی معاونت در جرم علی‌رغم اتخاذ رویکرد مشترک در ضرورت وقوع

39. *Standefer v. United States*, 447 U.S., 18-20, 1980.

40. Colorado

41. Quoted from: Wallace and Roberson, op.cit. *United States v. Balano*, 1979.

42. Wallace and Roberson, op.cit. 84.

43. Quoted from: Wallace and Roberson, op.cit. *State v. Jeut* 1904.

44. *Ibid*, 85.

اقدامات مساعدت‌آمیز، وجود برخی وجوه افتراق در کشورهای مورد مطالعه قابل ملاحظه است. رکن مادی معاونت در جرم در حقوق ایران از افعال مثبت مادی ترکیب می‌یابد و اصولاً ترک افعال در این زمینه کفایت نمی‌کند مگر در صورتی که نص قانونی وجود داشته باشد. به علاوه قانونگذار کیفری ایران به نحو حصر افعال تشکیل‌دهنده رکن مادی را احصاء نموده است.

رکن مادی همکاری در جرم مطابق قانون جزای نمونه مشتمل بر کمک به دیگری در ارتکاب جرم یا تسهیل آن از طریق تشویق یا مساعدت در طراحی یا اجرای جرم یا موافقت یا مساعدت در آن یا ترک وظیفه قانونی در انجام اقدامات متعارف به منظور جلوگیری از وقوع جرم می‌باشد. از این رو در آمریکا رکن مادی معاونت در جرم غالباً افعال مثبت مادی می‌باشد و ترک فعل نیز از مصادیق رکن مادی معاونت به هنگامی خواهد بود که وظیفه قانونی برای ممانعت از جرم وجود داشته باشد.

رکن مادی معاونت در جرم در اسکاتلند مشتمل بر چهار نوع رفتار مستقل می‌باشد: مساعدت، تشویق حین ارتکاب جرم، مساعدت و تشویق پیش از وقوع جرم. مساعدت حین ارتکاب جرم منوط به آگاهی مرتکب اصلی از آن و نیز وجود رابطه علی بین آن و وقوع جرم اصلی نمی‌باشد. تشویق حین ارتکاب جرم منوط به آگاهی مرتکب اصلی از آن است اما لازم نیست سبب وقوع جرم اصلی باشد. در واقع برقراری رابطه علی بین مساعدت و تشویق با ارتکاب جرم تام غیر ممکن است؛ زیرا طریقی برای اثبات آنکه ارتکاب جرم ناشی از مساعدت یا تشویق آن بوده است و نه ناشی از تصمیم قاطع مرتکب اصلی جرم وجود ندارد.

در اسکاتلند همانند ایران و آمریکا صرف حضور در صحنه جرم و جلوگیری نکردن از وقوع آن یا اجتناب از گزارش آن به پلیس مساعدت در جرم قلمداد نمی‌شود. در اسکاتلند حضور به قصد تشویق جرم همراه با انجام کاری برای اثبات قصد مزبور مساعدت در جرم محسوب می‌شود. به علاوه در اسکاتلند همانند آمریکا ترک فعل ارادی در ممانعت از رفتار مجرمانه به هنگامی که در این زمینه وظیفه قانونی وجود داشته باشد، همکاری در جرم تلقی می‌گردد.

تشویق پیش از وقوع جرم منوط به آگاهی مرتکب اصلی از آن و نیز وجود رابطه علی دست کم غیر مستقیم بین تشویق و وقوع جرم اصلی می‌باشد. باین حال در اسکاتلند همانند آمریکا لازم نیست تشویق یا تحریک متوجه شخص خاصی باشد. مساعدت پیش از وقوع جرم و فراهم آوردن مقدمات ارتکاب جرم منوط به موافقت یا آگاهی مرتکب اصلی از آن نمی‌باشد.

۳-۲-۴- معاونت در شروع به جرم

به دلیل پذیرش معاونت استعاره‌ای شروع به معاونت، مجازات ندارد، مگر آنکه فعل معاون فی نفسه جرم باشد که در این صورت فعل مذکور نه به عنوان معاونت بلکه به عنوان جرم مستقل که شروع به آن نیز جرم است، قابل مجازات خواهد بود. شروع به معاونت در جرم مجازات ندارد، مگر در مواردی که عمل معاونت در جرمی که شروع نشده است، خود قانوناً جرم معینی باشد.

دیوان عالی کشور بیان داشته است، اگر از ناحیه‌ای کسی که به ارتکاب جرم وادار شده هیچ‌گونه اقدامی به عمل نیامده باشد نمی‌توان گفت که شروع به جرم کرده است و به این لحاظ عنوان معاونت بر وادارکننده صادق نخواهد بود. ولی اگر اقدامی کرده باشد که از مقدمات قریبه جرم محسوب شود، معاونت در شروع به جرم مصداق پیدا خواهد کرد.^{۴۵} شروع به معاونت در جرم قابل تحقق نبوده و مجازات ندارد.^{۴۶}

تا زمانی که جرم در مرحله طراحی است متهم می‌تواند از آن انصراف دهد و از مسئولیت در مقابل جرم تام طفره رود. انصراف^{۴۷} از معاونت در جرم تا زمانی که عملیات اجرایی جرم توسط مباشر مادی شروع نشده باشد، معاون جرم قابل تعقیب نیست. اما زمانی که عملیات اجرایی جرم شروع شده است، انصراف از آن بی‌معنا خواهد بود و در حقوق کیفری ایران در صورت عدم وقوع جرم تام تحت عنوان شروع به جرم قابل تعقیب است. ممکن است برای اثبات قصد انصراف لازم باشد که فرد به نحو آشکار همکار خود را پیش از مرحله عملیات مقدماتی متوجه آن نماید و او را از انجام عمل مجرمانه منع نماید.

چنانچه شخصی پس از تشویق یا مساعدت در ارتکاب جرمی و پیش از وقوع جرم اصلی از همکاری در آن جرم منصرف شود ممکن است رافع مسئولیت کیفری باشد. مطابق قانون جزای نمونه برای رفع مسئولیت کیفری لازم است متهم برای خنثی ساختن معاونت در جرم کاری انجام دهد و بموقع هشدار یا اعلام خطر نماید یا شروع به پیشگیری از وقوع جرم نماید.^{۴۸} رویکرد اغلب ایالت‌ها منطبق با قانون جزای نمونه است.^{۴۹}

در قانون جزای نمونه انصراف از تحریک به جرم مشروط به آنکه کاملاً داوطلبانه باشد،

۴۵. نک: رأی شماره ۱۳۱۹/۱۰/۳۰/۳۵۸۹.

۴۶. مصدق، شرح قانون مجازات اسلامی، ۳۷۵.

47. Withdrawal

48. MPC 2.06(6)(c)

49. MPC and Commentaries, part 1, 2.06, p. 326.

رافع مسئولیت کیفری شناخته می‌شود. با این حال دادگاه‌ها در رفع مسئولیت به واسطه انصراف از تحریک به جرم اختلاف نظر دارند. بزه تحریک به جرم اساساً شامل اظهارات شفاهی یا کتبی است. این جرم در صورتی محقق می‌شود که متهم افکار خود را به قصد آنکه طرف جرم، مرتکب جرم شود، صریحاً بیان نماید. برای تحقق برخی جرایم نیاز به ایراد صدمه خاص به افراد نیست. جامعه پذیرفته است وقتی متهم شروع به متقاعد نمودن دیگری به ارتکاب جرمی می‌نماید عمل او زیان‌بار است.^{۵۰}

۳-۳- شرایط تحقق عناصر معنوی جرم

معاون می‌بایست توان درک درست رفتار مجرمانه را داشته باشد و دقیقاً با آگاهی لازم، مرتکب مساعدت به مباشر مادی گردد. در غیر این صورت، فقدان آگاهی معاون از اعمال ارتكابی مباشر معاونت محسوب نمی‌شود. هنگامی که جرمی بدون هماهنگی رخ می‌دهد، مسئولیت هر یک از متهمان به واسطه آگاهی کلی آنها از وضعیت و قابلیت پیش‌بینی نتیجه نهایی تعیین می‌شود.

برای تحقق همکاری در جرم لازم نیست نتیجه خاصی مورد نظر متهم باشد. افراد در قبال نتایج قابل پیش‌بینی همکار جرم و مسئول خواهند بود. به عکس متهم در قبال هرگونه رفتار همکار خود که فراتر از طرح یا هدف مشترک و غیرقابل پیش‌بینی باشد، مسئول نخواهند بود. در پرونده کرای^{۵۱} دادگاه عالی کالیفرنیا حکم محکومیت همکار در جرم مبنی بر مسئولیت او در قبال جرایم به نحو متعارف قابل پیش‌بینی که مجرم اصلی مرتکب شده بود را تأیید کرد.^{۵۲}

برخی مقامات فدرال و ایالات در خصوص رکن روانی معاونت معتقدند که یک معاون نیاز نیست که قصد ارتکاب جرم توسط مباشر را داشته باشد، بلکه کافی است که وی بداند مباشر مرتکب آن می‌شود. تاکنون قوانین فدرال که در حوزه رکن روانی وضع شده‌اند، آن را به صرف آگاهی متهم متصور می‌دانند. در پرونده بکام علیه ایالات متحده^{۵۳}، دادگاه بخش چهارم مقرر داشت: شخصی که کالایی را می‌فروشد در حالی که آگاهی دارد که آن وسیله برای ارتکاب جنایت مورد استفاده قرار می‌گیرد، می‌توان این رفتار را معاونت در ارتکاب جنایت دانست؛ چراکه وی می‌توانست با نفروختن آن وسیله، مشمول معاونت در جنایت^{۵۴} یا

50. Wallace and Roberson, op.cit. 74.

51. Quoted from: Wallace and Roberson, op.cit. People.v. Croy 1985.

52. Wallace and Roberson, op.cit. 82.

53. Backam

54. Accomplice in Felony

مساعدت به جنایت را رد کند. آن دادگاه به پرونده دیگری اشاره کرد که مقرر می‌داشت: شخصی که آگاهانه وسیله‌ای غیرقانونی را فراهم می‌کند، باید به سبب جرم ارتكابی با آن وسیله، مسئول شناخته شود. قوانین موضوعهٔ چند ایالت آمریکا به‌طور مشابهی این مقررۀ ناظر بر رکن روانی را پذیرفته‌اند.^{۵۵} در ایالت کلرادو اگر کسی دیگری را به صحنه جرم هدایت نماید و آنجا بماند تا اگر به کمکش احتیاج بود کمک نماید به صرف همین امر مسئول شناخته می‌شود.

در حقوق کیفری ایران صرف علم و آگاهی برای معاونت کافی است، لیکن در حقوق کیفری آمریکا صرف علم و آگاهی معاون نسبت به قصد مجرمانه مباشر را کافی دانسته‌اند، زیرا مطابق با اقدامات پیشگیرانه حقوق کیفری است.^{۵۶}

قصد مجرمانه معاون، نتیجه تفاهم و تبانی قبلی با مباشر مادی یا تفاهم و تبانی در لحظه ارتکاب اعمال مجرمانه محقق می‌شود. می‌بایست رفتار معاون جرم با مباشر مادی به‌منظور نیل به نتایج مجرمانه باشد.^{۵۷} قصد مجرمانه معاون غالباً انعکاس تمایل و علاقه مرتکب به انجام اعمال ارتكابی مباشر مادی است. بر همین اساس دیوان عالی کشور رأی شعبه چهارم دادگاه کیفری استان فارس را تأیید و بیان داشته: معاون جرم باید قصد مجرمانه داشته باشد و عالمماً و عامداً یکی از مصادیق معاونت در جرم را انجام بدهد؛ لذا بیان عباراتی که صراحتاً ظهور در تشویق و تحریک مباشر نداشته باشد، معاونت محسوب نمی‌گردد.^{۵۸}

در ایالت نیویورک اطلاع داشتن از دادن وسیله جرم به دیگری بدون قصد مجرمانه تحت عنوان تسهیل کیفری قابل تعقیب است که جرمی ملایم‌تر از معاونت محسوب می‌شود. در ارتکاب جرم معاون می‌بایستی بین مباشر مادی و معاون جرم درمورد طبع و ماهیت عمل اصلی، وحدت قصد وجود داشته باشد؛ یعنی لازم است که معاون جرم آشنایی با چگونگی عمل و کیفیت مجرمانه آن داشته باشد و با تهیه مقدمات، همکاری در فعل ارتكابی را اداره نموده و خواستار حصول نتیجه مجرمانه از طرف مباشر جرم نیز باشد.

مقصود از وحدت قصد این نیست که بین معاون و مباشر جرم اصلی لزوماً توافق پیشینی و یا تبانی بر ارتکاب جرم پدید آمده باشد. بلکه همین اندازه که معاون، مباشر جرم اصلی را

55. Sherif, "The Mens Rea of Accomplice Liability: Supporting Intentions," 468.

56. Lafave, *Criminal Law*, 652.

۵۷. گلدوزیان، *حقوق جزای عمومی/ایران*، ۴۱۷.

۵۸. شرح تفصیلی رأی نک: رأی شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۱۰۰۰۰۶۴۴ (۱۳۹۳) شعبه چهارم دادگاه کیفری استان

فارس. مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

قاصد بدانند یا او را قاصد سازد و درجهت تحقق این قصد به او یاری کند یا اجمالاً از قصد او باخبر باشد، وحدت قصد میان این دو به وجود آمده است. به دیگر سخن انطباق مقاصد از اصطلاح وحدت قصد استنباط می‌گردد.^{۵۹}

در حقوق ایران صرف آگاهی معاون از قصد مجرمانه مباشر یا وقوع رفتاری از جانب او که قانوناً جرم محسوب می‌شود برای تحقق رکن معنوی معاونت در جرم کفایت می‌کند و لازم نیست علاوه بر آن معاون از وصف مجرمانه آن رفتار آگاه باشد. زیرا جهل به قانون اصولاً رافع مسئولیت کیفری شناخته نمی‌شود. همچنین صرف آگاهی معاون جرم از مساعدت‌آمیز بودن رفتارش در وقوع جرم کافی است و لازم نیست علاوه بر آن قصد وقوع جرم اصلی را داشته باشد و بلکه مخالفت معاون با وقوع جرم در حالت اخیر نیز نافی رکن معنوی نخواهد بود. مطابق قانون جزای نمونه و رویکرد قانونگذار برخی ایالت‌های آمریکا رکن معنوی همکاری در جرم قصد ارتکاب جرم یا آگاهی از آن است. در مقابل اغلب ایالت‌های آمریکا رکن معنوی همکاری در جرم را به قابلیت پیش‌بینی متعارف ارتکاب جرم تعمیم داده‌اند. ضمناً رکن معنوی معاونت پس از وقوع جرم در آمریکا مرکب از دو عنصر می‌باشد: نخست، آگاهی از واقعه مجرمانه؛ دوم، قصد جلوگیری از اجرای عدالت درباره مجرم. برای نمونه چنانچه فردی مبادرت به انتقال زن بزه‌دیده تجاوز به عنف به خارج از ایالت محل وقوع جرم به منظور وضع حمل و حفظ آبروی او نماید به علت فقدان قصد مخفی کردن جرم تجاوز به عنف، فاقد مسئولیت کیفری خواهد بود. قانونگذار کیفری ایران با اتخاذ ضابطه شخصی صرف آگاهی از وقوع یک رفتار مجرمانه را کافی نمی‌داند، بلکه آگاهی از وقوع جرمی که عملاً رخ داده است را لازم می‌داند.

در حقوق اسکاتلند هدف مشترک از عناصر لازم برای مسئولیت ناشی از همکاری در جرم است. برای تحقق هدف مشترک توافق قبلی یا توافق صریح لازم نیست. دو یا چند نفر می‌توانند دارای هدف مشترک به هنگامی باشند که رفتار مجرمانه بدون طرح یا برنامه قبلی باشد. به عبارتی دیگر، بدون هماهنگی قبلی ارتکاب یافته باشد. ماهیت و قلمرو هدف مشترک مطابق ضابطه نوعی عینی سنجیده می‌شود. برای این منظور می‌بایست به این سؤال پاسخ داده شود که احتمال وقوع چه چیزی قابل پیش‌بینی بود؟^{۶۰}

درجه همکاری در هدف مشترک می‌تواند از مساعدت یا مشاوره تا همکاری کامل در

۵۹. آقایی‌نیا، حقوق کیفری اختصاصی جرایم علیه اشخاص (جنایات)، ۱۵۲.

60. Smith and Sheldon, op.cit. 89.

انجام رکن مادی یا رفتار مجرمانه تعمیم یابد. برای نمونه تهیه سلاح یا ارائه اطلاعات مفید برای تسهیل ارتکاب جرم. حضور یا عدم حضور فیزیکی اهمیتی ندارد. ضابطه اگر نبود و به عبارتی دیگر رابطه علّیت در خصوص همکاری در جرم از طریق مساعدت اعمال نمی‌شود. مادامی که هدف مشترک احراز شود هر رفتاری با هر درجه‌ای، همکاری در جرم را محقق می‌سازد. در پرونده فراسر^{۶۱} مربوط به سال ۱۹۲۰ خانمی بزه‌دیده را برای رفتن به پارکی که دو مرد برای سرقت به عنف او در آنجا منتظرش بودند، اغوا کرد. بزه‌دیده مورد حمله آن دو قرار گرفت و در اثر جراحات فوت نمود و هر سه نفر آنها در قبال مرگ بزه‌دیده مسئول شمرده شدند و به نحو تساوی محکوم به قتل عمد شدند.^{۶۲} در پرونده لاپن^{۶۳} در سال ۱۹۵۶ چند نفر متهم به ارتکاب ایراد ضرب و سرقت به عنف شدند درحالی که این کار را با هم انجام دادند و دادگاه این‌گونه رأی داد که اگر متهمان دارای هدف مشترک هستند همه آنها در قبال تمامی این اعمال مسئولند. اما اگر هدف مشترک ندارند یا اگر متهمان از اعضای این هدف مشترک نبودند هر یک تنها در قبال رفتار خود مسئول خواهند بود.

هنگامی که دو یا چند نفر و در پی یک هدف مجرمانه و با هم اقدام می‌نمایند، گفته می‌شود که آنها با هدف مشترک عمل می‌نمایند و هر یک از آنان در قبال هر آنچه دیگری و در پی آن هدف مشترک انجام می‌دهد، مسئول خواهد بود. بنابراین حدود مسئولیت افراد مطابق طرح یا برنامه مشترک تعیین می‌شود. به عبارتی دیگر، اعمالی که جزء طرح و برنامه مشترک هستند قابل انتساب به تمامی کسانی است که عضو این طرح یا برنامه هستند و آن اعمالی که جز طرح و برنامه مشترک نیستند، تنها قابل انتساب به مرتکبان آن خواهد بود؛ بنابراین، در هر صورت مسئله این است که آیا عملی جز طرح یا برنامه مجرمانه شناخته می‌شود که توسط گروهی از افراد تهیه شده است یا خیر؟ این موضوعی است که از طریق توافق صریح یا ضمنی میان دو یا چند نفر احراز خواهد شد. اینکه چه توافق ضمنی‌ای رخ داده است بستگی به اوضاع و احوال آن دارد. بدین معنا توافق برای ارتکاب سرقت به عنف مستلزم توافق برای استفاده از حداقل درجاتی از توسل به زور است و توافق برای ورود غیرمجاز به ملک غیرمستلزم توافق ضمنی برای ایراد خسارت به اموال در حین ورود به ملک غیر است.^{۶۴}

61. Fraser

62. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. H M Adv v. Fraser. 1920.

63. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Lappen 1956.

64. Smith and Sheldon, op.cit. 90.

در حقوق کیفری اسکاتلند مداخله در جرم ممکن است ناشی از توافق قبلی یا بدون هیچ هماهنگی قبلی باشد. توافق قبلی ممکن است صریح یا ضمنی باشد. در مورد همکاری بدون هماهنگی قبلی ممکن است توافق میان همکاران جرم وجود نداشته باشد و مرتکب اصلی نیز از مداخله دیگران در ارتکاب جرم استقبال ننماید. چنین وضعیتی حاکی از آن است که همکاران جرم فاقد مسئولیت در قبال آنچه هر یک از آنان انجام می‌دهند، خواهند بود. اگر (الف) شروع به همکاری با (ب) در مضروب دیگری می‌نماید، در حالی که شخص (ب) از همکاری او استقبال نکرده و یا او را تصدیق نمی‌کند، در این صورت اگر شخص (ب) از ادامه چنین جرمی منصرف شود، فاقد مسئولیت ناشی از همکاری در این جرم خواهد بود. با وجود این اگر شخص (ب) به ارتکاب چنین جرمی ادامه دهد تردید (ب) در پذیرش همکاری (الف) اهمیتی نخواهد داشت؛ به عبارتی دیگر او خود را به صورت ناخواسته شریک اقدامات (الف) خواهد نمود.^{۶۵}

گاهی اوقات یکی از همکاران جرم ممکن است از طرح یا برنامه مشترک تخطی نماید و کاری انجام دهد که مقصود همکاران او نبوده است. در چنین حالتی تحقق مسئولیت ناشی از همکاری در جرم منوط به قابلیت پیش‌بینی کار انجام‌شده می‌باشد؛ بدین معنا که اگر عمل همکار در فرض مسئله قابل پیش‌بینی بوده باشد، در این صورت تمامی همکاران در جرم ممکن است در قبال عمل او مسئولیت داشته باشند؛ و اگر عمل همکار غیر قابل پیش‌بینی بوده باشد و بنا به دلایل شخصی ارتکاب یافته باشد، سایر همکاران جرم در قبال آن مسئولیتی ندارند. برای نمونه (الف) و (ب) توافق می‌نمایند که مرتکب جرم ورود غیرمجاز به بانک به قصد سرقت شوند. در جریان ورود به بانک (ب) با تفنگی به سمت نگهبان بانک شلیک کرده و او را می‌کشد چنانچه (الف) از حمل تفنگ توسط (ب) بی‌اطلاع باشد و توافقی برای اعمال خشونت بر ضد هرکس که با او مقابله می‌نماید، وجود نداشته باشد، در این صورت چنین قتلی نسبت به (الف) قتل غیرمقصود و ناخواسته محسوب می‌شود؛ بنابراین، در خصوص مسئولیت ناشی از همکاری در جرم قتل مطابق با ضابطه نوعی قابلیت پیش‌بینی^{۶۶} تصمیم‌گیری خواهد شد. به عبارتی دیگر، بر مبنای پاسخ به این سؤال تصمیم‌گیری خواهد شد که آیا شخص متعارف در موقعیت (الف) پیش‌بینی می‌کرد که ممکن است (ب) تفنگی همراه خود داشته

65. Ibid. 80.

66. Objective Test of Foreseeability

باشد و از آن به هنگام ورود غیرمجاز به ملک دیگری نیز استفاده نماید.^{۶۷} در مثال فوق اگر (الف) اطلاع داشته که (ب) مشهور به استفاده از سلاح گرم می‌باشد در این صورت استفاده از آن ممکن است کاملاً قابل پیش‌بینی باشد ولو آنکه حرفی دربارهٔ سلاح گرم زده نشده باشد و ولو آنکه چنین اسلحه‌ای کاملاً مخفی نگه داشته شده باشد.^{۶۸}

آیا برای تحقق مسئولیت ناشی از همکاری در جرم لازم است متهم واقعاً آگاه باشد که قرار است جرم ارتکاب یابد یا برخی حالت ذهنی خفیف‌تر مانند غفلت یا بی‌احتیاطی کافی خواهد بود؟ برای مثال اگر (الف) به (ب) چاقو می‌دهد درحالی که احتمال استفاده از آن برای ضرب و جرح (ج) را می‌دهد، در این حالت آیا او نسبت به ایراد ضرب و جرحی که بعداً رخ می‌دهد به لحاظ بی‌احتیاطی واجد مسئولیت ناشی از همکاری در آن جرم خواهد بود؟ در اسکاتلند رویه قضایی در این خصوص وجود ندارد؛ اما مطابق نظر مجلس اعیان در پرونده ماکس ول^{۶۹} آگاهی از وجود احتمال برای احراز مجرمیت کافی خواهد بود. احتمالاً دادگاه‌های اسکاتلند از این دیدگاه حمایت خواهند کرد. اتخاذ چنین دیدگاهی زمینهٔ تحمیل مسئولیت در مواردی را فراهم می‌سازد که چیزی بیش از احتمال ارتکاب جرم وجود ندارد.^{۷۰} ناآگاهی ارادی احتمالاً منتهی به آگاهی واقعی خواهد شد؛ بنابراین موجب مسئولیت ناشی از همکاری در جرم خواهد بود. غفلت مسئلهٔ دیگری است. امکان ندارد چنین حالت ذهنی بتواند مسئولیت

۶۷. در پرونده Walker v. H M Adv 1985 به نظر می‌رسد که دادگاه مسئولیت ناشی از همکاری در قبال جرم ایراد جرح با چاقو را مشروط به آنکه متهم از وجود چاقو اطلاع داشت یا می‌بایست، اطلاع می‌داشت را پذیرفت. در دعاوی اخیر در انگلیس یعنی پرونده‌های Slack 1989; Wakrly 1990 به جای ضابطه نوعی قابلیت پیش‌بینی بر ضابطه توافق یا تفاهم ضمنی تأکید می‌شود. (ضابطه شخصی قابلیت پیش‌بینی منتهی به پذیرش خطر احتمالی استفاده از خشونت می‌شود).

Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit.

۶۸. آقای گردان معتقد است از ضابطه قابلیت پیش‌بینی تنها به‌عنوان آخرین گزینه ممکن استفاده خواهد شد و آن هنگامی است که نمی‌توان تعیین کرد که کدام یک از متهمان ضربه مهلک را وارد کرده است. در سایر موارد و هنگامی که نقش هر یک از متهمان روشن است، مسئولیت هر یک از آنها مطابق سهمی که در ایجاد نتیجه داشته‌اند، تعیین خواهد شد.

Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit.

۶۹. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. D P P for Northern Ireland v. Maxwell 1978.
۷۰. در پرونده Mayberry 1973 مقرر شد هنگامی که متهم می‌داند که ممکن است جرمی ارتکاب یابد، واجد مسئولیت ناشی از همکاری در جرم است. در پرونده R v. Harding 1976 مقرر شد، وجود این باور در متهم که ممکن است تغییر نظر مرتکب اصلی قتل عمد رخ ندهد، تأثیری در مسئولیت ناشی از همکاری در جرم نخواهد داشت.

Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit.

ناشی از همکاری در جرم را توجیه نماید. در حقوق اسکاتلند مطمئناً غفلت برای تحقق مسئولیت ناشی از همکاری در جرم کافی نیست.^{۷۱} اما احتمال ندارد که دادگاه‌های اسکاتلند از رأی پرونده جیور جانیا^{۷۲} پیروی نموده و بی‌احتیاطی را برای تحقق مسئولیت ناشی از همکاری در جرم کافی نشناسند؛ زیرا پیروی از رأی پرونده جیور جانیا سبب ایجاد چندین محدودیت برای تحقق مسئولیت ناشی از همکاری در جرم خواهد شد.^{۷۳}

در مقارنه و تطبیق این کشورها در خصوص رکن معنوی درمی‌یابیم که در حقوق کشورهای مورد مطالعه این قاعده مشترک وجود دارد که صرف مساعدت در جرم بدون وجود رکن معنوی فاقد وصف جزایی است. قصد یا آگاهی از عناصر مشترک رکن معنوی معاونت در جرم در این کشورها محسوب می‌شود. مقصود از عناصر مذکور آن است که مساعدت معاون می‌بایست به قصد انجام عملی باشد که جرم‌انگاری شده است یا با آگاهی از قصد مجرمانه یا رفتار مجرمانه مباشر او را یاری نماید.

در حقوق ایران و اسکاتلند صرف آگاهی معاون از قصد مجرمانه مباشر یا وقوع رفتاری از جانب او که قانوناً جرم محسوب می‌شود برای تحقق رکن معنوی معاونت در جرم کفایت می‌کند و لازم نیست علاوه بر آن معاون از وصف مجرمانه آن رفتار آگاه باشد. زیرا جهل به قانون اصولاً رافع مسئولیت کیفری شناخته نمی‌شود. همچنین صرف آگاهی معاون جرم از مساعدت‌آمیز بودن رفتارش در وقوع جرم کافی است و لازم نیست علاوه بر آن قصد وقوع جرم اصلی را داشته باشد و بلکه مخالفت معاون با وقوع جرم در حالت اخیر نیز نافی رکن معنوی نخواهد بود.

مطابق قانون جزای نمونه و رویکرد قانونگذار برخی ایالت‌های آمریکا رکن معنوی همکاری در جرم قصد ارتکاب جرم یا آگاهی از آن است. در مقابل اغلب ایالت‌های آمریکا رکن معنوی همکاری در جرم را به قابلیت پیش‌بینی متعارف ارتکاب جرم تعمیم داده‌اند. ضمناً رکن معنوی معاونت پس از وقوع جرم در آمریکا مرکب از دو عنصر می‌باشد: نخست، آگاهی از واقعه مجرمانه؛ دوم، قصد جلوگیری از اجرای عدالت درباره مجرم. برای نمونه چنانچه فردی مبادرت به انتقال زن بزه‌دیده تجاوز به عنف به خارج از ایالت محل وقوع

71. D Stanton and Son Ltd v. Webber 1972; Smith v. Jenner 1968.

72. Quoted from: Smith and Sheldon, op.cit. Giorgianni v. the Queen 1985.

۷۳. به رأی صادره در پرونده انتقاداتی وارد شده است. برای اطلاعات بیشتر در این زمینه نک:

See: Brent Fisse, Colin Howard, *Howards Criminal Law* (Law Book Company, 1990), 5th ed, 333.

جرم به منظور وضع حمل و حفظ آبروی او نماید، به علت فقدان قصد مخفی کردن جرم تجاوز به عنف فاقد مسئولیت کیفری خواهد بود.

در حقوق اسکاتلند در این باره که آیا معاون می‌بایست دقیقاً بداند که مباشر از وسایلی که در اختیار او گذاشته است برای ارتکاب چه جرمی استفاده خواهد کرد یا صرف آگاهی از استعمال آن در ارتکاب یک رفتار مجرمانه کافی خواهد بود، سابقه لازم‌الاتباعی وجود ندارد. لیکن در رویه قضایی انگلیس پذیرفته شده است که صرف آگاهی از وقوع یک رفتار مجرمانه متفاوت از آنچه عملاً رخ داده است، کافی نیست. برای نمونه چنانچه فردی دستگاه برش را به دیگری و با این تصور تحویل دهد که از آن در قطعه‌قطعه کردن اموال مسروقه استفاده خواهد شد ولی در سرقت از بانک استعمال شود، او را نمی‌توان به عنوان معاون در سرقت مسئول شناخت. در حقوق انگلیس درباره اینکه متهم می‌بایست از چه نوع رفتار غیرقانونی برای احراز مسئولیت او در قبال جرمی که عملاً رخ داده است، آگاه باشد، دو ضابطه «نوع»^{۷۴} و «طیف»^{۷۵} مطرح گردیده است. مطابق ضابطه نوع، جرمی که عملاً رخ داده است می‌بایست هم‌نوع با اقدام غیرقانونی باشد که متهم خطر وقوع آن را پیش‌بینی می‌کرد. اما رویه قضایی انگلیس در طبقه‌بندی جرایم هم‌نوع برای نمونه با این مشکل مواجه شد که آیا ایراد صدمه بدنی شدید هم‌نوع با قتل عمد می‌باشد. مطابق ضابطه طیف، جرم ارتكابی می‌بایست در طیف اقدامات غیرقانونی باشد که متهم خطر وقوع آن را پیش‌بینی می‌کرد.

قانونگذار کیفری ایران با اتخاذ ضابطه شخصی صرف، آگاهی از وقوع یک رفتار مجرمانه را کافی نمی‌داند، بلکه آگاهی از وقوع جرمی که عملاً رخ داده است را لازم می‌داند.

رویه قضایی اسکاتلند اغلب تمایل به پذیرش مسئولیت کیفری یکسان معاون جرم با مرتکب اصلی به هنگام وجود پروژه یا طرح مجرمانه مشترک دارد. طرح یا پروژه مجرمانه مشترک نیز منوط به وجود هدف مجرمانه مشترک و مطلع ساختن یکدیگر از آن به صورت قولی یا عملی می‌باشد. اهمیت طرح مجرمانه مشترک در پایین قرار دادن آستانه رکن معنوی لازم برای معاونت در جرم می‌باشد. بدین معنا که آستانه رکن معنوی جرم از آگاهی به پیش-بینی احتمال وقوع جرم تنزل می‌یابد. بنابراین چنانچه یکی از متهمان خارج از هدف مجرمانه مشترک، اقدام به ارتکاب جرمی نماید، سایر متهمان نیز در قبال آن مسئول شمرده خواهند شد مشروط به آنکه احتمال وقوع آن را پیش‌بینی کرده باشند. در خصوص درجه پیش‌بینی نیز

74. Type

75. Range

رویه قضایی اسکاتلند، ضابطه ریسک قابل توجه را اتخاذ نموده است. مطابق این ضابطه احتمال وقوع جرم می‌بایست بیش از عدم وقوع آن باشد؛ به عبارت دیگر به احتمال زیاد جرم رخ دهد. بدین ترتیب برخلاف رویکرد قانونگذار کیفری ایران که معاونت در جرم را از جرایم عمدی می‌شناسد رکن معنوی معاونت در جرم در اسکاتلند با بی‌احتیاطی نیز قابل احراز می‌باشد.

علی‌رغم آنکه مسئولیت کیفری مرتکب اصلی در ارتباط با جرایم مبتنی بر مسئولیت مطلق در اسکاتلند منوط به وجود رکن معنوی نمی‌باشد اما مسئولیت کیفری معاون در این جرایم منوط به برخورداری از عنصر معنوی لازم برای معاونت در جرم می‌باشد.^{۷۶}

۳-۳-۱- معاونت در جرایم غیر عمدی

در رابطه با معاونت در جرایم غیر عمدی می‌توان سه نظر متفاوت را دسته‌بندی کرد؛ نخست، معاونت در جرم در جرایم غیر عمدی به دلیل عدم وحدت قصد بین معاون و مباشر امکان‌پذیر نیست. یا به دیگر سخن ضرورت عمدی بودن معاونت در جرم؛^{۷۷} دوم، معاونت در جرایم غیر عمدی با توجه به رأی وحدت رویه مسبوق و همچنین پذیرش شرکت در جرایم غیر عمدی و اشتراک معاون و مباشر در تقصیر جزایی را قابل پذیرش می‌دانند. به علاوه برخی نیز بیان داشته‌اند که با توجه به طرز انشای بند ۱ ماده ۱۲۶ ق.م.ا و اینکه لزوم سوءنیت مطلق در معاونت شرط نشده، می‌توان قائل به معاونت در جرایم غیر عمدی گردید؛^{۷۸}

سوم، که نگارنده نیز بر این عقیده است، معاونت در جرایم غیر عمدی قابل پذیرش نیست و محمل قانونی ندارد. با توجه به تبصره ماده ۱۲۶ که وحدت قصد را شرط معاونت دانسته که از وحدت قصد^{۷۹}، عمدی بودن به ذهن متبادر می‌شود و با توجه به ماده ۱۴۴ که وقوع جرایم عمدی را منوط به احراز علم و قصد و همچنین در جرایمی که وقوع آنها منوط به نتیجه است، قصد یا علم به وقوع آنها شرط است. بنابراین، اشکالی که گروه دوم بر قصد به معنای عمد و غیر عمد گرفته شده رفع می‌شود. یعنی وحدت قصد به معنای عمدی بودن است. اشکال دومی که مطرح شده است آن است که مقنن در جرایم غیر عمدی شرکت در جرم را پذیرفته است. در پاسخ می‌توان بیان نمود، قانونگذار در ماده ۱۴۵ تقصیر را شرط تحقق

76. Smith and Sheldon, op.cit. 115.

۷۷. نظر مخالف. زراعت، حقوق جزای عمومی، ۲۲۱.

۷۸. همان، ۲۲۲.

79. Smith and Sheldon, op.cit. 102.

جرایم غیر عمدی دانسته، لیکن دوباره مقنن در ماده ۱۲۵ به نحو صریح، شرکت در جرایم غیر عمدی را پذیرفته است. بنابراین، اگر لازم بود در مورد معاونت در جرایم غیر عمدی هم به نحو صریح اشاره می نمود. به علاوه مطابق با آموزه های حقوق کیفری نمی توان با توجه به قیاس اعمال کیفر کرد و معاونت را به مانند مشارکت گرفت. همچنین پذیرش جرایم غیر عمدی یک استثناء است و پذیرش آن در جرایم نیازمند دلیل و احراز رابطه سببیت است. حقوق کیفری اسکاتلند رکن معنوی را به بی احتیاطی تنزل داده است. تنزل آستانه رکن معنوی از آگاهی وقوع جرم به بی احتیاطی یا پیش بینی احتمال آن در حقوق اسکاتلند، قابل انتقاد است، زیرا موجب مسئولیت و مجازات معاون در قبال جرمی خواهد شد که فاقد رکن معنوی لازم برای آن می باشد. برای نمونه محکومیت به قتل عمد در اسکاتلند منوط به وجود قصد قتل یا ایراد صدمه بدنی شدید است. حال اگر سایر متهمان در طرح مجرمانه مشترک احتمال وقوع قتل یا ایراد صدمه بدنی شدید را پیش بینی نمایند و در عمل نیز قتل یا ایراد صدمه بدنی شدید رخ دهد، نتیجه آن خواهد شد که سایر متهمان بدون داشتن قصد قتل یا ایراد صدمه بدنی شدید در قبال قتل عمد مسئول شمرده شوند. با وجود این رویه قضایی اسکاتلند از این رویکرد به منظور حمایت از نظم اجتماعی در قبال مجرمین سازمان یافته دفاع می نماید.

برای تحقق همکاری در جرم دو نوع قصد لازم است: نخست، وجود قصد ارتکاب همان جرمی که مجرم اصلی قصد ارتکاب آن را دارد؛ دوم، وجود آگاهی از اینکه رفتار او منتهی به ارتکاب آن جرم خواهد شد. دادگاه ها سابقاً درباره این مسئله که چنانچه شخصی با علم به قصد مجرمانه دیگری به او کمک نماید و حال اینکه چنین کمکی به قصد ارتکاب جرم نبوده باشد، آیا می توان وی را به همکاری در جرم محکوم نمود یا خیر، اختلاف نظر داشتند. با وجود این، در رویکرد جدیدی که قانون جزای نمونه و برخی ایالت ها اتخاذ کرده اند برای تحقق همکاری در جرم وجود قصد تسهیل ارتکاب جرم لازم شمرده شده است.^{۸۰}

رویکرد برخی ایالت ها و قانون جزای نمونه مبتنی بر این دیدگاه است که معاونین جرم تنها در قبال آن جرایمی مسئول هستند که خواهان ارتکاب آن بوده اند^{۸۱}؛ اما در رویکردی که اکثر ایالت ها اتخاذ کرده اند همکاران در جرم در قبال تمامی اعمال قابل پیش بینی که از عمل همکاری آنان در جرم ناشی می شود، مسئول شناخته می شوند.

80. MPC and Commentaries, part 1, 2.06, pp. 316-319.

81. MPC 2.06(3)(a)

۴- واکنش کیفری کشورهای مورد مطالعه در قبال معاونت در جرم

در ذیل رویکرد کشورهای مورد مطالعه در خصوص نحوه مجازات معاونان جرم مورد تطبیق و تحلیل قرار گرفته است.

۴-۱- واکنش کیفری ایران

حقوق کیفری ایران در خصوص مجازات معاون جرم مجازات خفیف‌تر از فاعل جرم بنا بر اصل تناسب جرم و مجازات معین نموده است. در تعیین مجازات معاون جرم، قانونگذار رویکرد سه‌گانه‌ای برگزیده و مجازات معاون را از سه حالت خارج ندانسته: ۱- مجازات معین در شرع؛ ۲- مجازات معین در قانون؛ ۳- مجازات معاون به استناد ماده ۱۲۷ قانون به استناد بند ت ماده ۱۲۷ در جرایم موجب تعزیر، مجازات معاون یک تا دو درجه پایین‌تر از مجازات جرم ارتكابی از نوع مجازات قانونی جرم ارتكابی خواهد بود مگر در مورد مصادره اموال، انفصال دائم و انتشار حکم محکومیت که تبصره این ماده که مجازات معاون به ترتیب جزای نقدی درجه چهار، شش و هفت معین نموده است؛ بنا بر این ماده تکلیف جرایم تعزیری روشن شده است. بنا بر ماده ۱۲۷ مشاهده می‌شود که نبود یک سیاست کیفری منظم و منطقی، ابهام در نوع و میزان مجازات معاون محسوس است. مجازات‌های معین در شرع شامل نظارت و نگهداری در قتل که مجازات آن کور کردن چشم، امساک در قتل و امر به قتل که مجازات آنها حبس ابد است، می‌باشد.^{۸۲} مجازات‌های معینی که در صدر ماده ۱۲۷ بیان شده شامل مواردی است که قوانین و مقررات به نحو خاص یا افتراقی جرم‌انگاری و مجازات معین کرده است، مانند معاونت در قاچاق انسان. در خصوص تبصره ماده ۶۱۲ به نظر می‌رسد که نسخ ضمنی شده است زیرا در غیر این صورت تبصره ۲ ماده ۱۲۷ لغو و بیهوده است و مصداق دیگری ندارد. در بند الف ماده ۱۲۷ جرایمی که مجازات قانونی آنها سلب حیات و حبس ابد است، حبس تعزیری درجه دو یا سه است. در بند ب ماده ۱۲۷ مجازات سرقت حدی در مرتبه اول و دوم و قطع عمدی عضو، حبس تعزیری درجه پنج یا شش است و در مرتبه سوم مشمول بند الف این ماده است چرا که مقتن در بند ب این ماده بیان داشته، مجازات قانونی جرم ارتكابی. از این رو مجازات سرقت در مرتبه سوم حبس ابد است که مشمول بند الف این ماده است. در بند پ معاونت در جرایمی که مجازات آنها شلاق حدی است حبس یا جزای

نقدی یا شلاق تعزیری درجه شش است. در بند ت معاونت در جرایم تعزیری یک یا دو درجه پایین تر از آن، از این رو در درجه هشت معاونت در جرم مجازات ندارد اما با توجه به ماده ۶۹ ق.م.ا. ۱۳۹۲ به جایگزین‌های حبس محکوم می‌شود. ماده ۱۲۸ در خصوص صغیر غیرممیز است که معاون جرم، مباشر جرم تلقی و ذیل ماده به صغیر ممیز اشاره دارد که به حداکثر معاونت در آن جرم محکوم می‌شود. در مواردی که مباشر مادی، جرم شدیدتری انجام دهد معاون جرم مطابق با ماده ۱۲۶ به مجازات اخف‌تر محکوم می‌شود. در برخی موارد مقنن، معاون جرم را مستحق مجازات شدیدتر دانسته است مانند ماده ۱۳۰ ق.م.ا. ۱۳۹۲ برای سردستگی در جرایم سازمان‌یافته یا ماده ۷۱۰ ق.م.ا. ۱۳۷۵.

۴-۲- واکنش کیفری آمریکا و اسکاتلند

در حقوق آمریکا نظریه برابری مسئولیت برای تمام شرکت‌کنندگان در جرم پذیرفته شده است. این مسئله به خوبی در قانون مجازات کالیفرنیا نمایان است. تمام کسانی که در ارتکاب جرم دخالت دارند (از جمله کسانی که) وقوع جرم را تسهیل می‌کنند، همچون مجرم و مباشر اصلی هستند. به طور کلی آمریکا و دیگر کشورهای کامن‌لا را می‌توان در زمره طرفداران نظریه برابری دانست. مطابق قانون جزای نمونه، مجازات افرادی که همکاری در ارتکاب جرم می‌نمایند با مجازات مرتکب اصلی جرم یکسان است. قانون جزای فدرال آمریکا نیز مقرر می‌دارد: هرکس مرتکب جرمی علیه آمریکا شود یا به مباشر کمک، تشویق، ترغیب، مشاوره، اغوا یا تحریک به ارتکاب جرم رساند، مانند او مجازات می‌شود. مجازات معاونت بعد از وقوع جرم اصلی مطابق با ماده ۲۴۲.۳ قانون جزای نمونه خفیف‌تر از مجازات ارتکاب جرم اصلی می‌باشد.

در حقوق اسکاتلند تمایزی میان مرتکب اصلی و کسانی که به نحو غیرمستقیم در آن جرم همکاری می‌نمایند، تفاوتی وجود ندارد و تمامی کسانی که در جرم همکاری می‌نمایند، دارای مسئولیت یکسان شمرده می‌شوند، ولو آنکه تنها یک نفر از آنها نقش اصلی را در ارتکاب جرم داشته باشد. بند دوم ماده ۲۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۹۹۵ اسکاتلند مقرر داشته: هرکس به دیگری در ارتکاب جرمی برخلاف مقررات مساعدت نماید، مشاوره دهد، وسایل یا امکانات آن را فراهم نماید یا او را تحریک نماید جز در صورتی که برخلاف آن تصریح شده باشد، محکوم به مجازات همان جرم می‌باشد. بنابراین، در حقوق کیفری دو کشور مورد مطالعه، در صورتی که جرم اصلی رخ بدهد یا غیر مجازات‌ها متغیر است. در صورت وقوع جرم، مسئولیت یکسان کلیه همکاران در جرم و در صورتی که جرم رخ ندهد، همکاران

در جرم تحت عنوان تحریک به جرم یا تبانی در جرم به مجازات خفیف‌تری محکوم می‌شوند.

نتیجه

اشخاصی که رفتار آنها بخشی از علت مادی جرم نبوده، غالباً به‌عنوان معاون جرم، شناخته شده و از مسئولیت اصلی میرا می‌شوند. از این رو می‌بایست مقننین به میزان مسئولیت آنها واکنش متناسبی را اتخاذ نمایند. قانون مجازات اسلامی در تبصره ماده ۱۲۶ و ماده ۱۲۷ مجازات معاون را خفیف‌تر از مباشر مادی جرم قرار داده است. این در حالی است که کشور آمریکا و اسکاتلند مجازات برابر معاون و مباشر جرم را پذیرفته‌اند. این رویکرد در تلقی معاون به‌منزله مباشر جرم سخت‌گیرانه و ناعادلانه است چه آنکه آستانه مسئولیت کیفری را تنزل می‌دهد.

بر اساس اصول دادرسی عادلانه و تناسب جرم و مجازات معاون جرم از مباشر جرم، تفکیک و مجازات خفیف‌تر پیش‌بینی گردد، مگر در جرایم سازمان‌یافته یا مبتنی بر طرح مجرمانه مشترک، اصل تساوی مجازات معاون و مباشر اتخاذ گردد و علاوه بر آن آستانه رکن معنوی به بی‌احتیاطی در این جرایم تنزل یابد.

اتخاذ اصل استعاره مجرمیت معاونت، عدم جرم‌انگاری کلی تحریک به جرم، فقدان سیاست افتراقی در قبال معاونت در جرایم سازمان‌یافته یا مبتنی بر طرح مجرمانه مشترک، انحصار رکن مادی معاونت به افعال مثبت، عدم توجه به عذر انصراف از همکاری در جرم موجب ناکارآمدی رویکرد کیفری ایران در مقایسه با اسکاتلند و آمریکا است. سرانجام اتخاذ سیاست کیفری کارآمد ایران در قبال معاونت در جرم اقتضاء دارد: تحریک به جرم به‌نحو مستقل و کلی جرم‌انگاری شود. دست‌کم در جرایم تعزیری سازمان‌یافته یا مبتنی بر طرح مجرمانه مشترک، اصل تساوی مجازات معاون و مباشر اتخاذ گردد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آقای‌نیا، حسین. حقوق کیفری اختصاصی جرایم علیه اشخاص (جنایات). چاپ چهاردهم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۴.
- آقای‌نیا، حسین. حقوق کیفری عمومی. چاپ اول. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۰.
- اردبیلی، محمدعلی. حقوق جزای عمومی. جلد دوم. چاپ سی و یکم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۲.
- اصغری، عبدالرضا، قدرت‌الله رضائی. «معاونت در جرم از منظر فقه و حقوق جزای ایران، افغانستان و مصر». فصلنامه قضاوت ۹۰ (۱۳۹۶): ۵۷-۳۱.
- الهام، غلامحسین، محسن برهانی. درآمدی بر حقوق جزای عمومی جرم و مجرم. جلد اول. چاپ سوم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.
- باهری، محمد. نگرشی بر حقوق جزای عمومی. چاپ پنجم. تهران: انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۹۴.
- خمینی، روح‌الله موسوی. تحریرالوسیله. جلد چهارم. قم: بیتا دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۹.
- زراعت، عباس. حقوق جزای عمومی ۱-۲. جلد اول. چاپ سوم. تهران: انتشارات جاودانه جنگل، ۱۳۹۳.
- سلیمی، صادق. چکیده حقوق جزای عمومی جرم پدیده مجرمانه مسئولیت کیفری. واکنش اجتماعی. چاپ چهارم. تهران: انتشارات جاودانه جنگل، ۱۳۹۳.
- شمس ناتری، محمدابراهیم. قانون مجازات اسلامی در نظم کنونی. جلد اول. چاپ چهارم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶.
- شیخ‌الاسلامی، عباس. «مبانی تحولات قانونی در قلمرو مداخله‌کنندگان در ارتکاب جرم». پژوهشنامه حقوق کیفری ۱ (۱۳۹۶): ۱۶۲-۱۳۵.
- گلدوزیان، ایرج. حقوق جزای عمومی ایران. چاپ پانزدهم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۶.
- مجیدی، سید محمود. «راهکارهای تأمین جرم‌انگاری توسعه‌گرا در حقوق کیفری». پژوهشنامه حقوق کیفری ۱۸ (۱۳۹۶): ۲۷۸-۲۵۹.
- مصدق، محمد. شرح قانون مجازات اسلامی. چاپ ششم. تهران: انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۹۲.
- میرمحمد صادقی، حسین. حقوق جزای اختصاصی. جلد اول. چاپ هفدهم. تهران: نشر میزان، ۱۳۹۳.
- ولیدی، محمدصالح. شرح و بایسته‌های قانون مجازات اسلامی. چاپ سوم. تهران: انتشارات، ۱۳۹۳.

ب) منابع خارجی

Blackstone, William. *The Commentaries of Sir William Blackstone, Knight, on the Laws and Constitution*. 2nd Ed. Chicago: ABA Publishing, 2009.

Fisse, Brent, Colin Howard. *Howards Criminal Law*. 5th ed. Law Book Company, 1990.

Fletcher, George P . *Basic Concepts of Criminal Law*. 3rd Ed. New York: Oxford University Press, 1998.

Geary, Roger. *Understanding Criminal Law*. Published in the United States by Cavendish Publishing International Specialized Book Services, Hassalo Street, Portland, USA, 2002.

Gillick v. West Norfolk and Wisbech Area Health Authority, See also Smith, J C, O'Donovan and Vereker, 1986.

Girgis, Sherif. "The Mens Rea of Accomplice Liability: Supporting Intentions." *The Yale Law Journal* 123 (2013): 400-485.

Hume, David. *Commentaries on the Law of Scotland Respecting the Description and Punishment of Crimes*. 1st Ed. Law Society of Scotland: Butterworths, 1986.

Lafave, Wayne. R. *Criminal Law*. 5th Ed. Paul, Minn: University of Illinois, 2004.

McCall, Smith and David Sheldon. *Scots Criminal Law*. Edinburgh: Butterworths, 1992.

Ohlin, Jens David. *Co-Perpetration: German Dogmatic or German Invasion? The Law and Practice of the International Criminal Court: A Critical Account of Challenges and Achievements*. 6th Ed. New York: Oxford University Press, 2015.

Perkins, Rollin M. "Parties to Crime." *U. Pa. L. Rev.* 89 (1940-1941): 581.

Samaha, Joel. *Criminal Law*. 3rd Ed. Wadsworth: Printed in the United States of America, 2011.

Wallace, Harvey and Cliff Roberson. *Principles of Criminal Law*. 4th Ed. California: Allyn & Bacon, 2008.